

SOCIOLOGIE ȘI ECOLOGIE

Sociologia mediului ca formă de marginalitate creatoare. O privire asupra teoriilor sale de la „limitele creșterii” la societatea riscului

Filip Alexandrescu

University of Toronto, Canada,
ICCV

Mattei Dogan argues that many of the creative ideas in science emerge at the margins of the well-established disciplines, where several specialties interact and create so-called hybrid areas of scholarship. Environmental sociology is a remarkable instance of creative hybridization between the findings of the natural sciences and sociological interpretations of these findings. The purpose of this article is to sensitize the sociological community in Romania regarding the theoretical contributions and research potential of environmental sociology. The article will discuss the origins of environmental sociology, and the most interesting theories and areas of research (the new ecological paradigm, the treadmill of production, the social construction of environmental problems, risk society theory etc.) within this field. The concluding section will briefly outline a few suggestions for researching environmental problems in present-day Romania.

Keywords : environmental sociology, creative marginality

Cuvinte-cheie : sociologia mediului, marginalitate creatoare

Introducere : nașterea sociologiei mediului

În anul 1978, William Catton și Riley Dunlap publicau un articol cu un titlu neproblematic la prima vedere : *Sociologia mediului : o nouă paradigmă*. Dat fiind caracterul multiparadigmatic al sociologiei, anunțarea unei noi paradigme nu ar fi stârnit un interes deosebit, dacă în cuprinsul articolului autorii săi nu ar fi lansat o provocare cu mult mai ambițioasă. Această provocare viza înseși fundamentele sociologiei, reprezentanții ei fiind acuzați, *in corpore*, de o impardonabilă

miopie : progresul material și social nu poate continua la nesfârșit din cauza existenței unor limite absolute, și anume limitele ecosistemului terestru.

În ciuda aparentei lor diversități, diferitele perspective teoretice care dominau sociologia la sfârșitul anilor '70 – funcționalismul, teoria conflictului, interacționismul simbolic, etnometodologia etc. – împărțeau fără excepție o viziune fundamental antropocentrică asupra lumii (Catton și Dunlap, 1978, 42). Ca reacție la această *paradigmă antropocentrică*¹, Dunlap și Catton propun o *nouă paradigmă ecologică* (NPE) (1979a, 250) menită să aducă în atenția sociologilor faptul

că viața socială se află într-o relație nemijlocită cu viața întregului ecosistem terestru. În felul acesta ia naștere o nouă subdisciplină numită „sociologia mediului”² (environmental sociology) (Dunlap și Catton, 1994 ; Dunlap, 2002).

Semnalul de alarmă cu privire la efectele ecologice distrugătoare ale societăților industrializate a fost tras de biologi : Rachel Carson, Barry Commoner, Paul Ehrlich și Garrett Hardin. Imaginea șocantă a unei „primăveri tăcute” (titlul unei cărți celebre a lui Carson, *Silent Spring*) în care sfârșitul iernii „nu ar fi vestit de reîntoarcerea păsărilor, iar dimineațile ar fi straniu de tăcute când odinioară erau pline de frumusețea trilurilor” (Carson, citat de Bell, 1998, 173) a mișcat profund opinia publică din anii 1960 față de efectele ecologice ale pesticidelor și insecticidelor. Mai mult, cartea lui Carson este considerată punctul de plecare al mișcărilor de mediu din SUA.

Visul de prosperitate și progres material al Americii postbelice (Catton și Dunlap,

1978, 42) începe să fie întunecat de posibilitatea unui coșmar ecologic (Burch, 1971). Pentru a evita un adevărat colaps economic și social, autorii celebrului studiu intitulat *Limitele creșterii* (1972) transmit un mesaj dur societăților industrializate : opriți creșterea economică ! (Meadows, Randers și Meadows, 2004).

Dunlap și Catton sunt purtătorii de cuvânt ai acestei noi sensibilități față de lumea naturală, mai ales în sociologia americană (Lange, 2002). Potrivit concepției lor, sociologia trebuie să-și recunoască și să-și revizuiască fundamentele antropocentrice (vezi tabelul 1). Însăși regula de bază a metodologiei durkheimiene – aceea de a explica faptele sociale numai prin referire la alte fapte sociale – este considerată un obstacol în cale înțelegerii adecvate a noilor probleme cu care se confruntă societatea umană (Catton și Dunlap, 1978, 44).

Tabelul 1. Paradigma antropocentrică vs noua paradigmă ecologică

Premise de bază	Paradigma exceptării	Noua paradigmă ecologică
Premise privind natura ființelor umane	Indivizii umani au o zestre culturală, în plus față de înzestrarea lor genetică, care îi diferențiază de toate celelalte specii biologice.	Deși ființele umane au caracteristici deosebite (cultură, organizații, tehnologie), ei fac parte din ecosisteme (locale și globale) și astfel interacționează – inclusiv la nivel biologic – cu celelalte specii.
Premise privind cauzalitatea socială	Factorii sociali și culturali sunt cei care determină caracteristicile vieții sociale	Viața umană este determinată nu numai de elemente socio-culturale, ci este conectată, prin lanțuri cauzale complexe, cu întregul mediu natural (biotic și abiotic). Acțiunile umane afectează (uneori în mod neintenționat) nu numai mediul sociocultural, ci și pe cel natural.
Premise privind contextul societății umane	Structurile sociale și culturale sunt cele care formează contextul vieții sociale, în timp ce mediul natural este, din acest punct de vedere, în mare parte nesemnificativ.	Viața umană se desfășoară și depinde de un mediu înconjurător limitat, care poate facilita în unele situații, sau zădărnici în alte situații, eforturile și activitățile umane.
Premise privind potențialul de dezvoltare al societății umane	Progresul tehnologic și social pot continua fără limite, ducând în final la rezolvarea tuturor problemelor sociale.	Deși progresul tehnologic și social pot extinde nivelul de suportabilitate al naturii, limitele ecologice ale biosferei nu pot fi depășite.

Sursa : Tindall (1995, 36).

Dunlap și Catton aduc o altă contribuție importantă la sensibilizarea sociologilor cu privire la apariția problemelor de mediu. Să ne imaginăm că mediul natural îndeplinește trei funcții de bază pentru societatea umană, oferind 1) spațiu de locuit (de exemplu, spațiu constructibil pentru locuințe și instituții), 2) resurse naturale și 3) loc de depozitare a

deșeurilor. Evident, acest mediu are o capacitate limitată de a satisface cerințele societății industriale. Potrivit lui Catton și Dunlap, în decursul secolului XX, cele trei imperative ecologice ale societății umane au început să depășească limita de toleranță a ecosistemului, ceea ce a condus la degradarea acestuia (Figura 1).

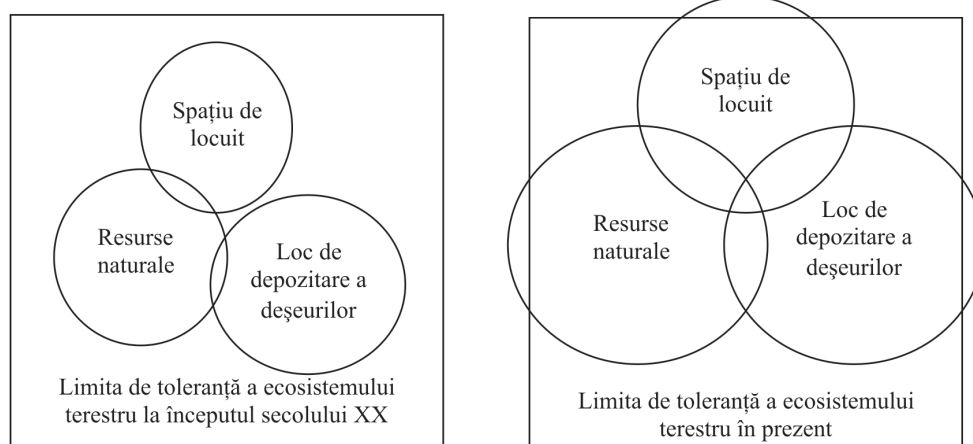

Figura 1. Ecosistemul terestru și cele 3 cerințe ale societății industriale
(sursa : Hannigan, 1995, 16)

De ce este nevoie de o abordare *sociologică* a mediului? Deși, aparent, problemele ecologice țin de domeniul științelor naturii și necesită soluții tehnologice, adepții sociologiei mediului afirmă că atât cauzele degradării mediului, cât și efectele ei sunt, în ultimă instanță, strâns legate de anumite instituții și forme de organizare socială (Giddens, 2001, 572). Așa-numitele „probleme de mediu” sunt, de fapt, problemele societății industriale atunci când aceasta, în procesul de dezvoltare „spontană” (Zamfir, 2006, 11), atinge și depășește limitele ecosistemului terestru.

Evident, Catton și Dunlap sunt primii sociologi care s-au ocupat de relația dintre societate și mediu. Începând cu precursorii sociologiei, mai precis cu opera lui Charles-Louis de Secondat Baron de Montesquieu sau a lui Thomas Malthus s-au conturat teorii

privind influența mediului natural asupra vieții sociale (Klausner, 1971). Chiar în sociologia modernă, cu câteva decenii înainte de debutul sociologiei mediului ca o subdisciplină distinctă, William Ogburn și Meyer Nimkoff (1940, iii) au definit viața socială ca rezultatul interacțiunii dintre ereditate, mediu geografic, grup și cultură, iar Jay Rumney și Joseph Maier (1953, 48) au pus accentul pe interacțiunea dintre factorii sociali și cei biologici, psihologici și de mediu.

Sociologia mediului ca nouă subdisciplină creatoare

Termenul „sociologia mediului” este la prima vedere, un oximoron. Dacă mediul reprezintă lumea naturală, aflată dincolo de limitele societății, ce noimă ar putea avea o

sociologie a non-socialului? Răspunsul la această întrebare este și argumentul pentru care consider sociologia mediului ca pe o formă de „marginalitate creatoare” (Dogan și Phare, 1997). Aflată la intersecția dintre sociologie și științele naturii, sociologia mediului pune într-o lumină nouă câteva categorii și distincții fundamentale ale sociologiei: ideea de fapt social, relația dintre științele naturii (*Naturwissenschaften*) și științele spiritului (*Geisteswissenschaften*), distincția dintre subiectiv și obiectiv și relația dintre social și non-social.

Sociologia mediului a fost de la început ceea ce Mattei Dogan numește un *domeniu hibrid* (Dogan și Pahre, 1997). Pentru a da seamă de noile provocări apărute în calea societăților industrializate, Catton și Dunlap le-au cerut imperativ sociologilor să accepte descoperirile ecologiei și biologiei în corpusul teoretic al disciplinei. Intenția celor doi sociologi americani era de a extinde categoria factorilor explicativi în sociologie de la cei pur sociali (poziția lui Durkheim) la cei de mediu, atât natural, cât și construit (Dunlap și Catton, 1983). Deși au existat controverse cu privire la semnificația noii paradigme ecologice (NPE), la un sfert de secol de la publicarea articolului din 1978, Dunlap (2002) se declară mulțumit de evoluția sociologiei mediului. Deși noua paradigmă ecologică nu a revoluționat complet fundamentele sociologiei (ceea ce Catton și Dunlap recunosc că ar fi fost imposibil), ideile ecologice și-au făcut treptat loc în sociologie în ansamblul ei (Dunlap, 2002). O poziție precum cea a lui Daniel Bell, care în 1977 scria că „dacă gândim doar în termeni fizici, probabil nu trebuie să ne temem că am putea epuiza vreodată resursele [naturale]” (1977, 1918), i s-ar părea cel puțin exagerată oricărui sociolog contemporan.

Un domeniu hibrid nu înseamnă doar un domeniu în care teoriile și/sau faptele empirice ale mai multor discipline sunt pur și simplu *alăturate*. Pentru a fi viabilă, o subdisciplină rezultată din intersecția a două sau mai multe discipline presupune un proces de ajustare a teoriilor și conceptelor în noul domeniu hibrid (Dogan, 1989). În cazul noii

paradigme ecologice (vezi și tabelul 1), relația dintre contribuția sociologiei și cea a biologiei/ecologiei a luat forma unui hibrid în care științele naturii dețin rolul primar. Perspectiva sociologică este dezvoltată pe baza datelor *obiective* puse la dispoziție de știință (Macnaghten și Urry, 1998, 5-6). De exemplu, dată fiind preconizata epuizare a resurselor (identificată de științele exacte), un adept al NPE s-ar întreba care sunt efectele acestei crize asupra valorilor și atitudinilor indivizilor, asupra sistemului de stratificare socială etc. (Dunlap și Catton, 1979b, 73).

Noua paradigmă ecologică reprezintă însă numai una dintre posibilitățile de hibridare a contribuțiilor sociologiei și cele ale științelor naturii. În noul spațiu disciplinar creat de sociologia mediului au luat naștere mai multe teorii hibride, pe care le voi discuta în cele ce urmează. Diversitatea ideilor și modul original în care au fost combinate și recombinate elementele mai multor științe arată că sociologia mediului nu este numai o subdisciplină între altele, ci mai degrabă un izvor de teorii „de graniță”, indispensabil pentru înțelegerea provocărilor secolului XXI.

Economia politică a problemelor de mediu – teoria „cuștii de verșiță”

O altă teorie deosebit de influentă apărută la granița sociologiei cu științele naturii este aceea a „cuștii de verșiță”³. Schnaiberg afirmă că dinamica sistemului capitalist presupune „creșterea din ce în ce mai rapidă a consumului pentru a contrabalansa substituirea muncii prin capital în procesul de producție” (Schnaiberg, 1980, 228). Cu alte cuvinte, competiția dintre firme impune creșterea productivității, care la rândul ei se realizează prin creșterea *intrărilor* materiale (energie și resurse) și prin scăderea ponderii muncii în sistemul de producție. Pentru ca sporirea productivității să nu ducă la crize de supraproducție, este necesară și creșterea continuă a consumului. Această dinamică, o dată pusă în mișcare, dă naștere fenomenului „cuștii

de vereriță”, în care firmele trebuie să producă, iar consumatorii (inclusiv statul și clasa muncitoare) trebuie să consume, din ce în ce mai repede. Din punct de vedere ecologic, această spirală a consumului și producției înseamnă extragerea în ritm accelerat a resurselor naturale și eliberarea, din ce în ce mai rapidă, a reziduurilor în mediul natural (Schnaiberg și Gould, 1994).

Spre deosebire de NPE, această teorie își are centrul de greutate în domeniul sociologiei, mai precis în perspectiva neo-marxistă (Buttel, 2004). Schnaiberg și Gould elaborează în esență o teorie sociologică prin care explică în ce mod este legată creșterea amplitudinii și intensității problemelor ecologice de procesele de reproducere a sistemului capitalist. La fel ca și NPE, teoria „cuștii de vereriță” are o bază factuală a științelor exacte, însă mecanismele explicative ale acestei teorii sunt puternic ancorate în sociologie.

Economia politică a problemelor de mediu oferă o perspectivă inedită și asupra mișcărilor ecologiste. Deși la începutul anilor 1970 problema mediului părea să fie „problema tuturor”, fiind prezentată ca o „cauză” care depășea conflictele politice, etnice, de clasă din epocă, în scurt timp „mediul” a dus la apariția unui nou clivaj între „ecologiști” și „adeptii creșterii” (Morrison, 1973) sau „profeții catastrofei” și „profeții belșugului” (Cotgrove, 1982)⁴. Acest clivaj a apărut ca un fenomen social cu totul nou. Pentru prima oară, muncitorii și deținătorii de capital au ajuns să aibă interese comune legate de continuarea creșterii economice (Schnaiberg și Gould, 1994, 80-82). Pentru amândouă aceste clase sociale, politicile de mediu însemnau scăderea profitabilității activităților economice și, în consecință, salarii și profituri mai mici. Pentru a asigura un nivel acceptabil de bunăstare, statul avea nevoie de o economie în creștere (Schnaiberg și Gould, 1994, 69). Pe de altă parte, „ecologiștii” aparțineau clasei de mijloc, venind din rândurile profesorilor, ale oamenilor de știință, ale funcționarilor publici etc. și, datorită poziției lor sociale, nu aveau interese nemijlocite legate de continuarea

creșterii economice (Morrison, 1973, 76). Odată cu apariția problemelor de justiție ecologică (vezi secțiunea 4) s-a dovedit că noul clivaj dintre ecologiști și „adeptii creșterii” nu anula de fapt vechile inegalități de clasă, ci le făcea doar mai complexe.

Teoria „cuștii de vereriță” oferă o explicație cu adevărat sociologică a problemelor ecologice, fără a face apel la simplificări nerealiste cu privire la efectele societății moderne asupra mediului. În același timp, oferă o perspectivă critică asupra mult uzitatului concept de „dezvoltare durabilă”, atrăgând atenția că sistemul capitalist nu se poate dezvolta durabil decât în anumite aspecte punctuale (de exemplu, prin reciclare sau energii neconvenționale). Pe ansamblu însă, fenomenul cuștii de vereriță face ca exploatarea *accelerată* a ecosistemului global să fie inevitabilă.

Construirea socială a problemelor de mediu

În spațiul hibrid al sociologiei mediului au apărut însă și teorii agnostice cu privire la *realitatea* problemelor de mediu. Pornind de la teoria construirii problemelor sociale, dezvoltată de John Kitsuse și Malcolm Spector (1977), unii sociologi au abordat problemele de mediu ca fiind *activități* mai degrabă decât simple stări de fapt. Altfel spus, pentru a analiza sociologic problemele de mediu, nu este necesar ca sociologii să accepte ideea că aceste probleme există cu adevărat și că ele pot fi cunoscute prin intermediul științei. Problemele de mediu devin interesante și relevante pentru sociologi doar în măsura în care „există grupuri sau organizații care identifică o anumită situație ca fiind o problemă și încearcă să facă ceva să o rezolve” (Spector și Kitsuse, 1995, 297).

O ilustrare a unei astfel de abordări este oferită de John Hannigan (1995), care urmărește condițiile necesare apariției unei probleme de mediu. O anumită stare de fapt, de exemplu apariția „găurii în stratul de ozon” devine o *problemă de mediu* dacă :

1. Există o autoritate științifică dispusă să recunoască și să ofere date cu privire la existența și amploarea fenomenului de subțiere a stratului de ozon (nu există o „gaură” propriu-zisă – Hannigan, 1995, 45).
2. Există agenți de popularizare care să facă legătura între descoperirea științifică și mișcările de protecție a mediului.
3. Mass-media acordă atenție problemei și o prezintă ca fiind nouă și importantă.
4. Problema este dramatizată în termeni simbolici și vizuali (subțierea este prezentată ca o „gaură” prin care radiația ultravioletă a soarelui pătrunde nestingherită până la suprafața pământului).
5. Există stimulente economice pentru a reduce gazele cu efect negativ asupra stratului de ozon.
6. Apare o formă de sprijin instituțional prin care este menținută atenția publicului asupra problemei și i se asigură legitimitate (de exemplu, prin Protocolul de la Montréal din 1987) (Hannigan, 1995, 55).

Există două versiuni diametral opuse ale unei astfel de abordări a problemelor de mediu. Joel Best (1995) le numește construcționismul strict și construcționismul demistificator („debunking constructionism”). În prima variantă, sociologul pune între paranteze orice presupunere cu privire la existența reală a problemei pe care o investighează. Singurul lucru care îl interesează este, de exemplu, cum acționează (gândesc și se comportă) cei care susțin că subțierea stratului de ozon este o problemă serioasă care merită atenție. Construcționismul demistificator, pe de altă parte, pleacă de la premiza că problemele de mediu sunt reale și de netăgăduit. Sarcina sociologului, în acest caz, este să constate în ce măsură percepțiile actorilor sociali diferă și chiar deformează faptele științifice (de exemplu, asemănarea subțierii stratului de ozon cu apariția unei „găuri” periculoase).

Astfel de poziții extreme sunt rar adoptate de cercetătorii problemelor de mediu. De aceea, cea mai răspândită variantă de construcționism este așa-numitul construcționism

contextual. Argumentul promotorilor săi este că procesele de construire a problemelor de mediu pot fi mai bine înțelese dacă sunt puse în legătură cu ceea ce se crede că este starea obiectivă a mediului natural (Best, 1995, 344-345). Un exemplu de astfel de construcționism contextual (sau moderat) este oferit de Steven Yearley, care afirmă că „probleme precum otrăvirea solului cu pesticide sau încălzirea globală, deși sunt sancționate moral, sunt legate mai direct de descoperiri și argumente științifice” (Yearley, 1991, 117).

Distincția dintre construcționismul strict și cel demistificator introduce în sociologia mediului dezbateră bine cunoscută în științele sociale dintre realism și nominalism: este realitatea socială dată și concretă sau mai degrabă rezultatul unor convenții sociale? Spre deosebire de sociologie în ansamblul ei, în care această controversă nu (mai) joacă un rol esențial, în noul domeniu hibrid al sociologiei mediului, problema alegerii între cele două orientări teoretice are consecințe însemnate.

Așa cum am arătat, sociologia mediului a apărut ca o reacție a unor sociologi în fața temerilor generalizate că există „limite ale creșterii” care pot submina baza materială a societății. Ideea că aceste limite și probleme ecologice sunt „simple” construcții sociale a început să clatine poziția sociologilor ca susținători ai „cauzei” mediului. Dacă problemele mediului sunt doar afirmații, mai mult sau mai puțin alarmiste, ale unor grupuri și organizații, înseamnă că noua paradigmă ecologică nu este deloc atât de radicală pe cât pare. Dunlap și Catton (1994) sunt evident în profund dezacord cu acest punct de vedere.

Într-adevăr, dacă abordarea construcționistă este dusă la extrem, sociologia mediului își pierde orice relevanță *politică*. Această situație este problematică în condițiile în care sociologia nu mai poate contribui la susținerea interesului public prin revelarea situațiilor în care problemele de mediu sunt ignorate sau chiar ascunse. De exemplu, Matthew Crenson (1971) analizează procesele prin care problema poluării aerului a fost „evitată” sistematic în anumite administrații

locale din SUA, iar Robert Proctor (1995) studiază „modul în care politica influențează ceea ce știm și ceea ce nu știm despre cancer”.

„Provocarea” construcționismului este semnificativă și a dat naștere unor abordări originale care au urmărit să depășească dilema realism vs nominalism. Acestea vor fi discutate în secțiunea 6 a lucrării. În cele ce urmează voi prezenta un alt domeniu important al sociologiei mediului care presupune, de asemenea, o implicare profundă a sociologilor în dezvoltarea efectelor sociale ale riscurilor de mediu. În acest caz este vorba de impactul poluării asupra grupurilor sărace și defavorizate.

Problemele de mediu și inegalitatea socială: nașterea mișcării de justiție ecologică

În perioada anilor 1950-1960, mulți considerau că „poluarea aerului reprezintă parfumul prosperității” (Earth Day Network). Curând însă acest „parfum” a început să devină din ce în ce mai supărător, mai ales când se transformase într-o problemă cronică, în special în orașele mari. Deși Beck (1986, 48) afirma că „sărăcia este ierarhică, în vreme ce smogul este democratic”, adică îi afectează pe toți indivizii la fel, de la mijlocul anilor '70 au început să se strângă indicii că problemele de mediu nu sunt „neutre” social. Dimpotrivă, acestea tind să urmeze într-o anumită măsură clivajele social-economice dintr-o societate. Într-un studiu de pionerat, William Burch observa că populația săracă a orașului New Haven se confrunta cu o poluare a aerului (cu monoxid de carbon, hidrocarburi etc.) disproporționat de mare în comparație cu alte categorii sociale (Burch, 1976, 308). Burch afirma că efectele poluării asupra celor săraci conduc, asemenea deficiențelor de nutriție, la dificultăți în încercarea de îmbunătățire a poziției lor sociale.

În 1978 se petrece „una dintre cele mai șocante tragedii ecologice din istoria Americii” (Beck, 1979). Este vorba de infiltrarea de

deșeuri chimice industriale în subsolurile și curțile locuitorilor, aparținând clasei muncitoare, din cartierul *Love Canal* din Niagara Falls, N.Y. Efectele acestei catastrofe ecologice a dus la o frecvență mult crescută de avorturi spontane, malformații congenitale și diferite tipuri de cancer. Situația este suficient de gravă ca președintele Jimmy Carter să declare *Love Canal* „zonă calamitată”, iar un tribunal local să ceară companiei responsabile de depozitarea deșeurilor despăgubiri în valoare de 250 milioane de dolari (Harper, 2004, 358-359).

Protestul victimelor de la *Love Canal*, organizat de Lois Gibbs, marchează începutul unei mișcări de justiție ecologică (environmental justice movement) care scoate la iveală tendința problemelor de mediu (în special depozitarea deșeurilor toxice și non-toxice) de a se concentra în zone sărace și/sau locuite de minorități etnice (Mertig, Dunlap și Morrison, 2002, 469-470). Un număr crescând de cercetări aduc date cu privire la efectele negative ale poluării asupra grupurilor sociale sărace și marginalizate. Analizând 15 studii empirice, Mohai și Bryant ajung la concluzia că, practic în fiecare caz analizat poluarea este distribuită inechitabil între diferite grupuri de venit și, cu o singură excepție, între grupuri rasiale (Szasz și Meuser, 1997, 102). În Anglia și Țara Galilor, 66% din totalul emisiilor cancerigene sunt generate de fabrici situate în cele mai sărace 10% dintre zonele studiate⁵ (McLaren, 2003, 29). Aceste descoperiri duc la lansarea termenilor de „rasism ecologic” (*environmental racism*) și chiar la cel de „clasism⁶ ecologic” (Allen, 2001). Raymond Murphy (1994) oferă o teorie interesantă a impletirii inegalităților sociale cu cele de mediu prin conceptul de clase socio-ecologice⁷ – clase definite nu numai prin inegalități de venit, ci și prin expunerea diferențiată la medii mai favorabile sau mai puțin favorabile.

Expunerea inegală față de riscurile de mediu ilustrează o altă împletire fecundă a sociologiei cu științele naturii, și în special cu nou apărutele „științe ale mediului”

(*environmental sciences*). Sociologilor interesați de inegalitățile sociale li se deschid perspective noi asupra rolului poluării (și a altor probleme de mediu) în crearea și perpetuarea ierarhiilor sociale.

Încercări de depășire a dilemelor construcționismului

Așa cum a fost sugerat mai sus, construcționismul contextual oferă o poziție moderată care, deși nu neagă existența obiectivă a problemelor de mediu, tratează *cunoașterea* umană a acestor probleme ca pe un proces social, influențat de factori politici, economici și chiar științifici. Un exemplu remarcabil al unei abordări este studiul lui Steven Yearley asupra *Culturilor ecologiste*⁸ (2005). Yearley analizează în detaliu cum capătă un caracter obiectiv problemele de mediu și, în paralel, cum ajunge el însuși, ca sociolog, să cunoască aceste probleme.

O altă direcție în care s-a încercat depășirea dezbaterilor (de cele mai multe ori sterile) dintre construcționism și realism se bazează pe un alt hibrid transdisciplinar. Este vorba de sociologia științei și tehnologiei. Avându-și originea în cercetările lui Bruno Latour și Steve Woolgar (1979) asupra construirii faptelor științifice în laborator, acest domeniu a dus la apariția *teoriei actor-rețea* (Actor Network Theory – ANT). Teoria presupune că distincția dintre natural și artificial este contraproductivă și sugerează în schimb ca sociologia să se concentreze asupra unei noi categorii de „obiecte” de cercetare științifică: *rețelele* sau *hibrizii* (Latour, 2005; Callon și Law, 1997). Orice obiect este, de fapt, o rețea care leagă asemenea unui „sistem vascular” (Latour, 1999, 109) diverse entități sociale și materiale care îi dau specificitate și stabilitate. Un catalizator, de exemplu, nu este un simplu sistem de filtrare a emisiilor poluante ale motoarelor cu ardere internă. Acest „obiect” este o rețea care reunește prevederi legale privind limitarea poluării, descoperiri în știință și tehnologie, decizii și investiții din partea producătorilor de

automobile, dar și materialele din care este compus catalizatorul etc.

Teoria actor-rețea a fost transpusă în sociologia mediului prin intermediul conceptului de *co-construire* (*co-construction* = „construire împreună”): problemele de mediu nu sunt pur și simplu construite de către actorii sociali, ci sunt construite de actorii sociali *împreună* cu factorii naturali (Irwin, 2001). În această nouă concepție privind relația dintre *social* și *natural*, factorii naturali sunt uneori numiți și „actanți” (Murphy, 2004). În viziunea ANT, nu există o direcție predefinită a relațiilor dintre entitățile sociale și cele naturale – acțiunea poate fi inițiată din orice direcție. Acesta este așa-numitul principiu al simetriei care pune capăt supremației vieții sociale asupra celei naturale. Prin această teorie, idealul sociologiei mediului pare a fi fost materializat.

Au apărut însă și voci critice care au atras atenția asupra limitelor unei astfel de perspective (Murdoch, 2001). Dacă acceptăm ideea că elementele lumii naturale pot acționa în același fel ca și actorii sociali, pierdem capacitatea de a distinge ceea ce este distinctiv uman. În felul acesta, întregul discurs sociologic își pierde rațiunea de a fi, fiind dizolvat într-un univers discursiv care nu își mai recunoaște paternitatea. În termenii acestui articol, noul hibrid, reprezentat de teoria actor-rețea, amenință să-și „devoreze” propria matcă disciplinară (sociologia). Din fericire, au apărut însă și perspective care urmăresc să limiteze excesele ANT (Hacking, 1999).

Societatea riscului și sociologia riscului

Teoria societății riscului se inspiră tot din tradiția realistă, dar dezvoltă o concepție sociologică aparte care o diferențiază de perspectivele discutate mai sus. Punctul de pornire este foarte asemănător cu cel al NPE. Asemenea unui bumerang, degradarea mediului a început să se repercuteze asupra societății umane, sufocând orașele cu aer

poluat, scăzând producția agricolă prin eroziunea solului, epuizând treptat resursele minerale etc. Spre sfârșitul secolului XX, locul „societății opulente” (Galbraith, 1958) a început să fie luat de „societatea riscului” (risk society). Potrivit lui Ulrich Beck (1986), problema care se pune cu insistență din ce în ce mai mare într-o societate a riscului nu mai este aceea a distribuirii bunăstării sociale, ci aceea a distribuirii riscurilor ecologice, sociale, de sănătate etc. Mai mult decât atât, în modernitatea târzie, producerea bunăstării materiale tinde să fie însoțită *sistematic* de producerea acestor riscuri (Beck, 1986, 25-27).

Anthony Giddens (2000, 118, 9) descrie profilul de risc al modernității prin următoarele caracteristici :

1. Globalizarea riscului din punctul de vedere al intensității – riscurile moderne au potențialul de a afecta întreaga umanitate (ex. holocaustul nuclear sau schimbările climatice) ;
2. Globalizarea riscului din punctul de vedere al extinderii – creșterea numărului de evenimente contingente care au efecte (potențiale) asupra oricărui individ (ex. pneumonia atipică, SARS, s-a extins în câteva săptămâni din China în Canada) ;
3. Riscurile moderne pornesc din mediul înconjurător sau din natura socializată (ex. mercurul eliberat în ocean în procesul de prelucrare a hârtiei în Japonia a ajuns în peștele folosit pentru consumul uman de un milion de ori mai concentrat decât în apa oceanului, producând o boală gravă numită *Minamata* – Marten, 2001) ;
4. Dezvoltarea unor medii de risc instituționalizate (ex. piețele de investiții) ;
5. Conștiința riscului ca *risc* – ideea că „golurile în cunoaștere” nu pot fi transformate în certitudine (ex. câți oameni vor fi afectați pe termen lung de accidentul nuclear de la Cernobil ?) ;
6. Conștiința răspândită a riscului – publicul larg e conștient de existența riscului (ex. riscurile aditivilor alimentari) ;
7. Conștiința limitelor expertizei științifice (ex. în situații în care nici oamenii de știință nu pot cădea de acord).

În concluzie, societatea riscului este nu numai o societate în care riscurile au crescut în complexitate și amploare ci, în mod fundamental, o societate în care riscurile au consecințe politice, produc efecte sociale și influențează decizii economice. Altfel spus, societatea intră într-o nouă epocă în care se confruntă cu propria ei dezvoltare, printr-un proces numit și *modernizare reflexivă* (Beck, 1986 ; Giddens, 2000).

Teoria societății riscului pune în lumină un alt mod posibil de combinare a sociologiei și a științelor naturii : problemele de mediu sunt reale pentru că, așa cum spune celebra teoremă a lui Thomas, au consecințe reale. Indivizii se tem de risc și acționează în consecință ; instituțiile integrează riscurile în structurile lor de funcționare, iar industria asigurărilor se extinde pentru că percepția riscurilor este din ce în ce mai generalizată. De fapt, însăși distincția dintre riscuri reale și riscuri percepute tinde să își piardă valabilitatea în domeniul hibrid al sociologiei riscului (Freudenburg, 1988).

Conflictul generat de proiectul minier de la Roșia Montană este o ilustrare foarte interesantă a societății riscului. Deși are loc într-o societate de tranziție, în care conștiința riscului ar trebuie să fie mai puțin dezvoltată (cel puțin în comparație cu societățile din Vest) (Beck, 1986), opoziția față de riscurile (percepute) ale proiectului s-a dovedit a fi neașteptat de puternică. Înșiși promotorii proiectului minier (compania Gabriel Resources) nu au scăpat de înlănțuirea de riscuri pe care au pus-o în mișcare venind să investească la Roșia Montană. Ca urmare a câștigării în instanță a câtorva procese împotriva companiei miniere, o coaliție transnațională de ONG-uri a reușit să stopeze procedura de evaluare a proiectului la Ministerul mediului. Prin aceasta, riscurile percepute (și construite) de ONG-uri s-au transformat în riscuri financiare prin scăderea prețului acțiunilor Gabriel Resources la Bursa din Toronto. La rândul ei, compania a „transferat” parțial aceste riscuri asupra populației locale, concediind 2/3 din forța de muncă locală. În același timp însă, Gabriel Resources nu

intenționează să se retragă încă de la Roșia Montană, ținându-i pe locuitori într-o stare de incertitudine cronică.

Este important de scos în evidență faptul că în societatea riscului nu riscurile cele mai evidente sunt și cele care au efectele sociale cele mai profunde. Deși riscurile ecologice (poluarea cu cianură), cele legate de pierderea patrimoniului arheologic și cele sociale (strămutarea populației) au captat cel mai mult atenția opiniei publice în cazul Roșia Montană, efectele *reale* ale acestor riscuri (în sensul lui Thomas) au trecut în mare parte neobservate. Deși nici un gram de cianură nu a fost încă utilizată, patrimoniul arheologic este deocamdată intact, iar strămutarea nu s-a bazat în nici un caz pe expropriere forțată, viața localnicilor⁹ a trecut prin schimbări profunde. Dintr-o localitate organizată în jurul unei industrii strategice (extracția aurului), Roșia Montană a devenit un loc cu un viitor incert, în care „generațiile viitoare nu au nici o șansă” (respondentă, Roșia Montană)¹⁰. Conflictul legat de proiectul minier a condus la dezorganizarea socială a comunității din Roșia Montană, la depopularea ei accelerată, și la o polarizare accentuată între cei care au beneficiat și cei care au pierdut de pe urma venirii companiei miniere. Din punct de vedere sociologic, importante la Roșia Montană sunt nu atât riscurile în sine, cât transformarea lor în arme, într-un conflict social (în acest caz pentru resurse naturale); nu atât lupta dintre „bine” și „rău”, cât înlocuirea certitudinilor dezvoltării cu incertitudinile create de propria noastră capacitate de a transforma natura și pe noi înșine.

Concluzii și relevanța sociologiei mediului în România

Expunerea noastră ar putea lăsa impresia că o abordare sociologică sistematică a mediului aparține exclusiv sociologiei anglo-saxone. Acest lucru este în bună măsură adevărat, însă este valabil numai pentru ultimele trei decenii. În sistemul sociologic al Școlii de la

București, mediul natural ocupă un loc central atât în teorie, cât și în cercetarea empirică. Pentru Traian Herseni, de exemplu, o perspectivă ecologică este esențială deoarece viața socială „se petrece în cosmos [și] n-a putut scăpa de orice legătură cu acesta: configurația geografică, flora, fauna, subsolul, au și ele un cuvânt în apariția varietății formelor sociale” (Herseni, 1999, 102).

Acest articol a urmărit să sensibilizeze comunitatea sociologică din România cu privire la potențialul inovator al sociologiei mediului. Abordările relației dintre societate și mediu sunt foarte variate și invită la descoperirea celor mai creative îmbinări între contribuțiile sociologiei și cele ale științelor naturii. Pentru sociologii români, sociologia mediului poate reprezenta atât un spațiu de dezvoltare teoretică, cât și noi direcții de cercetare empirică.

Din punct de vedere teoretic, ideile conținute în noua paradigmă ecologică, în teoria actor-rețea sau în societatea riscului pot fi articulate cu alte preocupări sociologice generale. De exemplu, societatea riscului și modernizarea reflexivă stau deja la baza unor abordări românești a „modernității târzii” (Vlăsceanu, 2007). Teoria actor-rețea poate contribui la reconceptualizarea unor clivaje profunde din istoria gândirii sociologice, de exemplu acelea între individualism și holism, între obiectivism și subiectivism etc.

Cercetarea empirică inspirată de sociologia mediului va fi probabil de cel mai mare interes pentru sociologii români. Pe de o parte, prin faptul că oferă noi perspective asupra unor probleme cunoscute. De exemplu: efectele poluării asupra *inegalităților sociale* (atât etnice, cât și cele ținând de clase sociale); rolul *valorilor ecologice* (a noii paradigme ecologice) în sistemul de valori al populației; efectele riscurilor de mediu asupra *calității vieții* etc. Pe de altă parte, sociologia mediului poate deschide noi direcții de cercetare, de exemplu prin studierea mișcărilor ecologice din România, a efectelor societății globale a riscului asupra anumitor grupuri sociale (deșertificarea din Oltenia, gripa aviară). Prin complexitatea sa, conflictul de la Roșia

Montană invită la abordări dintre cele mai transfrontalieră la reconstrucția simbolică a variate, pornind de la probleme de poluare peisajului post-industrial.

Note

1. Termenul folosit de Dunlap și Catton este cel de „Human Exemptionalism Paradigm” (oamenii sunt scutiți – „are exempted” – de constrângeri ecologice) și a fost tradus, pentru a simplifica exprimarea, ca „paradigma antropocentrică”.
2. O denumire alternativă este cea de sociologie ecologică. Preferăm totuși termenul de sociologie a mediului, din două motive: 1. Mediul se poate referi atât la cel natural, cât și la cel construit (artificial); 2. Sociologia mediului este o denumire mai neutră din punct de vedere analitic, care nu presupune aderarea necondiționată la valori „ecologice” (sau „verzi”).
3. Termenul din literatura americană este cel de „treadmill of production”. Cușca de vereriță (se referă la o colivie cilindrică în care o vereriță poate alerga la nesfârșit, învârtind cilindrul, fără a putea însă ieși din cușcă) sugerează aceeași idee (vezi și Foster, 1995).
4. Termenii în engleză sunt cei de „environmentalists” și „growthists” (Morrison) și „catastrophists” și „cornucopians” (Cotgrove).
5. Fiecare zonă cuprinde în medie 2500 de gospodării.
6. „Clasism” este derivat din rasism și se referă la supunerea unei (sau unor) clase sociale unui tratament discriminatoriu, în acest caz unor condiții de mediu defavorabile.
7. Traducere liberă a termenului „environmental classes”.
8. Pentru o recenzie a volumului, vezi Alexandrescu (2005).
9. Este vorba de cele câteva sute de familii rămase încă în Roșia Montană.
10. Acest citat face parte dintr-un interviu realizat de autor la Roșia Montană în februarie 2008.

Bibliografie

- Alexandrescu, Filip. (2005). Review of „Cultures of Environmentalism: Empirical Studies in Environmental Sociology by Steven Yearley.” *Canadian Review of Sociology and Anthropology* (disponibil la adresa <http://www.csaa.ca/CRSA/BookReview/ReviewsList.htm>).
- Allen, David W. (2001). Social Class, Race and Toxic Releases in American Counties, 1995. *The Social Science Journal* 38, 13-25.
- Beck, Eckardt C. (1979). The Love Canal Tragedy, *EPA Journal* [Online]; [accesat pe 11 noiembrie 2006]. Disponibil la adresa: <http://www.epa.gov/history/topics/lovecanal/01.htm>
- Beck, Ulrich. (1986). *Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eine andere Moderne* [*Risk Society: Towards a New Modernity*]. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bell, Daniel. (1977). Are There „Social Limits” to Growth? in *Prospects for Growth: Changing Expectations for the Future*, (coord. Kenneth D. Wilson). New York, London: Praeger Publishers, 13-26.
- Bell, Michael M. (1998). *An Invitation to Environmental Sociology*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Pine Forge Press.
- Best, Joel. (1995). Debates about Constructionism. in *The Study of Social Problems: Seven Perspectives*, (coord. Earl Rubington și Martin S. Weinberg). New York, Oxford: Oxford University Press, 341-352.
- Burch, William. (1971). *Daydreams and Nightmares: A sociological essay on the American environment*. New York, Londra: Harper & Row.
- Burch, William. (1976). The Peregrine Falcon and the Urban Poor: Some Sociological Interrelations. in *Human Ecology: An Environmental Approach*, (coord. Richerson Peter J. și James McEvoy). North Scituate, Mass: Duxbury Press, 308-315.
- Buttel, Frederick H. (2004). The Treadmill of Production: An Appreciation, Assessment and Agenda for Research. *Organization & Environment* 17, 3, 323-336.

- Callon, Michel și Law, John. (1997). After the Individual in Society : Lessons on Collectivity from Science, Technology and Society. *Canadian Journal of Sociology*, 22, 2, 165-182.
- Catton, R. William și Dunlap, Riley E.. (1978). Environmental Sociology : A New Paradigm. *The American Sociologist*, 13, 41-49.
- Cotgrove, Stephen. (1982). *Catastrophe or Cornucopia : The Environment, Politics and the Future*. Chichester, Brisbane, Singapore : John Wiley and Sons.
- Crenson, Matthew A. (1971). *The Un-Politics of Air Pollution : A Study of Non-Decisionmaking in the Cities*. Baltimore, London : Johns Hopkins Press.
- Dogan, Mattei. (1989). Hybrid Fields in the Social Sciences. *International Social Science Journal*, 41, 457-470.
- Dogan, Mattei și Pahre, Robert. (1997). *Noile științe sociale : interpenetrarea disciplinelor*. București : Editura Alternative.
- Dunlap, Riley E. și Catton, William R. (1979a). Environmental Sociology. *Annual Review of Sociology*, 5, 243-273.
- Dunlap, Riley E. și Catton, William R. (1979b). Environmental Sociology : A Framework for Analysis. in *Progress in Resource Management and Environmental Planning*, coord. Timothy O'Riordan și Ralph C. D'Arge. New York, Toronto : John Wiley & Sons, 57- 85.
- Dunlap, Riley E. și Catton, William R. (1983). What Environmental Sociologists Have in Common (whether Concerned with „Built” or „Natural” Environments). *Sociological Inquiry*, 53, 113-135.
- Dunlap, Riley E. și Catton Jr., William R. (1994). Struggling with Human Exemptionalism : The Rise, Decline and Revitalization of Environmental Sociology. *The American Sociologist*, 25, 1, 5-30.
- Dunlap, Riley E. (2002). Environmental Sociology : A Personal Perspective on Its First Quarter Century. *Organization & Environment*, 15, 1, 10-29.
- Earth Day Network. *History of Earth Day*. [accesat pe 12 noiembrie 2006] Disponibil la adresa : <http://www.earthday.net/resources/history.aspx>.
- Foster. (1995). The Treadmill of Production – Keynote Address at the Watersheds '94 Conference. [accesat pe 30 aprilie 2008] ; disponibil la adresa http://www.freeindiamedia.com/environment/3_feb_environment.htm.
- Freudentburg, William R. (1988). Perceived Risk, Real Risk : Social Science and the Art of Probabilistic Risk Assessment. *Science*, New Series, 242(4875), 44-49.
- Galbraith, Kenneth J. (1958). *The Affluent Society*, Riverside Press, Cambridge, MA.
- Giddens, Anthony. (2000). *Consecințele modernității*. București : Editura Univers.
- Giddens, Anthony. (2001). *Sociologie*. București : Editura Bic All.
- Hacking, Ian. (1999). *The Social Construction of What ?*. London : Harvard University Press.
- Hannigan, John A. (1995). *Environmental Sociology : A Social Constructionist Perspective*. London, New York : Routledge.
- Harper, Charles L. (2004). *Environment and Society : Human Perspectives on Environmental Issues*. Prentice Hall, Upper Saddle River.
- Herseni, Traian. (1999). Teoria monografiei sociologice. În *Monografia : Teorie și metodă*, Dimitrie Gusti, Traian Herseni și Henri H. Stahl. București : Editura Paideia, 75-174.
- Irwin, Alan. (2001). *Sociology and the Environment : A Critical Introduction to Society, Nature and Knowledge*. Cambridge : Polity Press și Blackwell Publishers.
- Klausner, Samuel. (1971). *On Man and His Environment : Social Scientific Foundations for Research and Policy*. San Francisco : Jossey-Bass.
- Lange, Hellmuth. (2002). Social Science and Nature. A review of environmental sociology in Germany. *Natures, Sciences, Sociétés. Recherches et débats interdisciplinaires* (Paris : Elsevier) 10, 3, 16-26.
- Latour, Bruno și Woolgar, Steve. (1979). *Laboratory Life : The Social Construction of Scientific Facts*. London : Sage.
- Latour, Bruno. (1999). *Pandora's Hope : Essays on the Reality of Science Studies*. Cambridge, London : Harvard University Press.

- Latour, Bruno. (2005). *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Macnaghten, Phil și Urry, John. (1998). *Contested Natures*. London, New Delhi: Sage Publications.
- Marten, Gerald. (2001). *Human Ecology: Basic Concepts for Sustainable Development*. London, Sterling: Earthscan.
- McLaren, Duncan (2003). Environmental Space, Equity and Ecological Debt. În *Just Sustainabilities: Development in an Unequal World*, coord. Julian Agyeman, Robert Bullard și Bob Evans. Cambridge: MIT Press, 19-37.
- Mertig, Angela, Dunlap, Riley și Morrison, Denton. (2002). The Environmental Movement in the United States. În *Handbook of Environmental Sociology*, coord. Dunlap, Riley E. și Michelson, William. Greenwood Press, London, 448-481.
- Morrison, Denton. (1973). The Environmental Movement: Conflict Dynamics. *Journal of Voluntary Action Research*, 2, 74-85.
- Murphy, Raymond. (1994). *Rationality and Nature: A Sociological Inquiry into a Changing Relationship*. Boulder: Westview Press.
- Murphy, Raymond. (2004). Disaster or Sustainability: The Dance of Human Agents with Nature's Actants. *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, 41, 3, 249-266.
- Murdoch, Jonathan. (2001). Ecologising Sociology: Actor-Network Theory, Co-construction and the Problem of Human Exemptionalism. *Sociology*, 35, 1, 111-133.
- Ogburn, William F. și Nimkoff, Meyer F. (1940). *Sociology*. Boston, Chicago: Houghton Mifflin.
- Proctor, Robert N. (1995). *Cancer Wars: How Politics Shapes What We Know and Don't Know About Cancer*. New York: HarperCollins Publishers.
- Rumney, Jay și Maier, Joseph. (1953). *The Science of Society: An Introduction to Sociology*. 2d ed. London: Duckworth & Co.
- Schnaiberg, Allan. (1980). *The Environment: From Surplus to Scarcity*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Schnaiberg, Allan și A. Gould, Kenneth. (1994). *Environment and Society: The Enduring Conflict*. New York: St. Martin's Press.
- Spector, Malcolm și Kitsuse, John. (1977). *Constructing Social Problems*. Menlo Park, CA: Cummings Publishing Company.
- Spector, Malcolm și Kitsuse, John. (1995). The Definition of Social Problems. În *The Study of Social Problems: Seven Perspectives*, (coord. Earl Rubington și Martin S. Weinberg). New York, Oxford: Oxford University Press, 294-301.
- Szasz, Andrew și Meuser, Michael. (1997). Environmental Inequalities: Literature Review and Proposals for New Directions in Research and Theory. *Current Sociology*, 45, 3, 99-120.
- Tindall, David B. (1995). What is Environmental Sociology? An Inquiry into the Paradigmatic Status of Environmental Sociology. În *Environmental Sociology: Theory and Practice*, coord. Michael D. Mehta și Éric Ouellet. Toronto: Captus Press, 33-59.
- Vlăsceanu, Lazăr. (2007). *Sociologie și modernitate: tranziții spre modernitatea reflexivă*. Iași: Editura Polirom.
- Yearley, Steven. (1991). *The Green Case: A sociology of environmental issues, arguments and politics*. London, Worcester: HarperCollins Academic.
- Yearley, Steven. (2005). *Cultures of Environmentalism: Empirical Studies in Environmental Sociology*. Houndmills, New York: Palgrave MacMillan.